

Anderson, Gregory D. S. (2004).
*Auxiliary verb constructions in
Altay-Sayan Turkic.* (Turcologica 51)
Wiesbaden: Harrassowitz.

Faruk Gökçe*
Eyüp Bacanlı**

Altay-Sayan Türkçesi, Güney-Batı Sibirya'daki Altay ve Sayan dağ silsilesinin yayıldığı coğrafyadaki Türk dilleri için kullanılan bir tabirdir. Gregory D. S. Anderson, 2004'te Altay-Sayan Türkçesindeki yardımcı fiil yapılarını ele alan bir kitap yayımladı.

Anderson'un kitabı, sonunda bir de özeti bulunan 7 bölümden oluşur. Aşağıda eserin olumlu ve olumsuz yönleri üzerinde durulacaktır.

Giriş niteliğindeki 1. Bölümde (s. 1-32) Güney Sibirya'daki Altay-Sayan Dağları Bölgesi'nde bulunan Tofa, Tuva, Hakas, Şor, Altay ve Çulım Türkleri ve dilleri hakkında kısa bilgiler verilmekte ve yardımcı fiil yapısının (auxiliary verb constructions) söz dizimsel özellikleri açıklanmaktadır. Birinci bölümün ikinci kısmında dünya dillerindeki ve Türk lehçelerindeki yardımcı fiil yapısının çekim ve bükün tipolojisi üzerinde durulmaktadır. Son kısımda ise Altay-Sayan Türkçesindeki yardımcı fiil yapısının gramerleşmesi ve her bir yapının İngilizce karşılıkları verilerek fiillerin hangi morfolojik unsurlara doğru geliştiği ele alınmakta ve nihayet kitabın bölümleri özetlenmektedir.

* Yrd.Doç.Dr., Dicle Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü / Diyarbakır

fgokce@dicle.edu.tr

** Doç.Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü / Ankara
ebacanlı@etu.edu.tr

Bu bölümde dikkati çeken ve düzenli tekrarlanan hata, atıfların kaynaklar kısmında belirtilmemiş olmasıdır. Yüzeysel bir bakışla kontrol edildiğinde bile pek çok atfın kaynaklarda belirtilmediğini görmek mümkündür. Örneğin, Kurpeshko and Shirobokova (s. 2), Sulkala and Karjalainen 1992 (s. 8), Heine 1993 (s. 9), Dixon 1980, Weber 1989, Heine 1986, Zepeda 1983, Foley 1986 (s. 10), Haspelmath 1993, Saltarelli 1988, Dutkin 1995, Crowley 1998 (s. 11), Aze 1973, van Driem 1987 (s. 12-13), Gragg 1976, Noonan 1992, Hattori 1967 (s. 14), Langdon 1978 (s. 15), Dooley 1990, Milne 1921 (s. 16), Graczyk 1991 (s. 17), Shibatani 1990 (s. 18), Craig 1977 (s. 20), Zhukova 1980 (s. 21), Berger 1998a ve 1998b (s. 23-24), Kellogg 1990 (s. 25), Ghosh 1994 (s. 26), Granberry 1993 (s. 27), Harris and Ramat 1987 (s. 29), Johanson 1971, 1990, 1991, 1995, 1998a, 1999, Csató and Johanson 1993 ve Demir 1993 (s. 32). Atıflardaki bu eksiklikler sadece yukarıda ilk tespit edildikleri sayfalarda değil ilerleyen sayfalarda da tekrar etmektedir. Diğer bölümlere de gelişigüzel bir göz attığımızda aşağıdaki atıfların da kaynaklarda belirtilmediğini görmek mümkündür: Domojakov 1962 (s. 52), “Juldashev et al. 1981” (s. 76, 78, 131, 225), Skvortsov 1985 (s. 200, 206, 215, 216), Kuna 1970 (s. 142, 150), Eski Türkçeye dair sık sık atfı yapılan von Gabain 1941 ve von Gabain 1974 (ör. 119, 120, 139, 155, 200 vb.) kaynaklarda belirtilmemiştir.

Birinci bölümde dikkati çeken bir diğer hata ise yazarın Türkiye Türkçesindeki geliyor yapısını daha eski bir **ge-le* (come-CV) *yoru-m* (AUX-1) yapısına götürmesidir. Bu yapı için yeniden tasarlanabilecek biçim **kel-e yori-r men* şeklinde olmalıdır (bk. Anderson 2004: 9).

Eserin 2. bölümü ise (s. 35-89) iki kısımdan oluşur. Birinci kısımda, sırasıyla Altay-Sayan Türkçelerinde, *-p tur(u)*, *-(p)ça(dır)/-(p)çat/--(p) çadı*; *(p) otur(u)/-voti ve -(p) çörlürü ve -at/-adıl/-adır* (< *-a turur*) gibi kuruluşunda kılınışsal dönüşümsüzleştirici bir yardımcı fiilin olduğu şimdiki zaman şekilleri ele alınmaktadır. Bu bölümün ikinci kısmında ise yalın ve yardımcı fiilli şekillerin *bol-* fiiliyle oluşturdukları terkipler üzerinde durulur. Bunlar *-gan bolgan*, *-gan bolır/bolor*, *-p çatxan/yatkan polgan*, *galak bolgan*, *galak boltır* gibi görünüş-zaman-kiplik bildiren *karmaşık* (complex) yapılarıdır.

Anderson s. 62’de *-p çatkan* yardımcı fiil yapısının Kuzey Altay ağızlarında *-atan* ve *-tan* şeklinde bir dizi şekle dönüştüğü belirtilmektedir. Oysa, Altay Türkçesinde *-atan*, KazTü. *-atın*, KKlpTü. *atugun*, NogTü. *-atagan* ÖzbTü. *-adigan*, KarTü. *-adogan* ve HakTü. *adırgan* şekillerinin hepsi

Eski Türkçe *-a turğan* çekimine gider (bk. Baskakov 1952: 430, 1966: 289, 1972: 100, Menges 1995: 150)

3. Bölüm (s. 91-148), ikisi giriş ve sonuç olmak üzere 7 kısımdan oluşur. Bu bölüm görünüş ve kılınışa adanmıştır. Bitmemiş/sürekli/süregiden/alışılmış başlığı altında *tur-*, *odır-* (*otur-*), *çör-* (*yür-*) yardımcı fiilleri; bitmiş ve başlangıç (inchoative) başlığı altında *id-/it-/ıs-*, *ber-*, *kal-*, *bar-/par-*, *sal-* yardımcı fiilleri; “beklenmedik görünüş + kılınış” başlığı altında *tüş-*, *sal-*, *xon-* yardımcı fiilleri; “tamamlanmamışlık” başlığı altında *-galak* eki; “diğer görünüş + kılınış şekilleri” başlığı altındaysa *tart-/tirt-*, *kir-*, *kag-*, *ün-*, *çık-/sıx-*, *toos-*, *yas-/ças-/câsta-*, *taşta-/tasta-*, *bojot-* ve diğer yardımcı fiiller ele alınmaktadır.

Bu bölüm teorik açıdan oldukça zayıftır, çünkü şekiller, görünüş-kılınış veya görünüşsel-kılınış gibi muğlak nitelemelerle açıklanmakta ve tam olarak görünüşün ve kılınışın ne olduğu, nasıl ayrıştığı üzerinde durulmamaktadır. Görünüşle ilgili ‘perfective’ nitelemesinin bitiş dönüşümü bildiren (finitransformative) kılınışsal belirleyiciler için de kullanıldığı, süreklilik bildiren *yat-*, *tur-*, *otur-*, *yür-* gibi yardımcı fiillerin ‘görünüşsel/kılınış ayrımları (aspectual/aktionsart distinctions)’ gibi muğlak bir nitelemeyle geçiştirildiği görülür. Anderson bu muğlak ve yanlış nitelemeyi *-a ber-* gibi salt kılınışsal işlevler taşıyan bir art fiil için bile kullanmaktadır (Anderson 2004: 111). Oysa, bunların gramatikal statüsünün ne olduğunun ve eğer görünüş ile kılınış arasında bazen örtüşmeler varsa bunların net olarak örneklerle ortaya konulması gerekirdi. Aksi takdirde bu yardımcı fiillere eklenen çeşitli görünüş-zamansal eklerle birlikte düşünüldüğünde herhangi bir Sibiry Türkçesinde 30 civarında şimdiki-geniş zamandan söz edilebilir. Bu bölümün ilk kısmında kılınışsal dönüşümsüzleştiricilerden *yat-*, *tur-*, *otur-*, *yür-* yardımcı fiillerinin *-di* ve *-gan* ekleriyle görünüş ve kılınış arasında gidip gelen farklı morfolojik ve söz dizimsel özellikleri üzerinde hiç durulmamıştır. Örneğin, *-p turdı* yapısı ya salt kılınışsaldır ya görünüş-kılınış kategorilerini birlikte ifade eder ya da salt görünüşseldir. Birinci kullanım “art fiil + di” şeklinde iki farklı biçimbirimi içerirken, diğer iki kullanımın statüsü tek bir biçimbirimdir. Bu ayrımlara değinilmemiş olması bir eksikliktir.

Görünüş, bir eyleme zaman hattı üzerindeki bir noktadan nasıl bakıldığıyla ilgili bir dil bilgisi kategorisidir. Temel ayrımlar *bitmiş* (perfective), *bitmemiş* (imperfective) ve *bitmişlik* (perfect) karşıtlıklarına dayanır. Johanson ise görünüşü biraz daha farklı ele alır. Ona göre görünüş *terminallikle*, yani

eylemin başlangıç ve bitiş sınırlarıyla ilgilidir. Buna göre eylem, konuşan tarafından ya iki terminal (sınırı) arasında, yani *intraterminal* olarak (ör. okumakta, okuyor, okur) ya terminallerden birinin aşıldığı noktada, yani *postterminal* olarak (ör. okumuş, okumuştur, okumuş bulunuyor) ya da bir olayı o olaya ilişkin sınıra erişildiği noktada ele alan *adterminal* (ör. Rusçadaki perfective fiiller) olarak görülmektedir. Buna göre Türkçe, İngilizce ve Fransızca gibi tipik +INTRA diller sadece *ara sınırlı*, yine Türkçe, İngilizce ve İsveççe gibi +POST diller ise *art sınırlı* bir durum tipini gösterirken, Rusçanın da aralarında bulunduğu +AD diller ise *an sınırlı* bir durum tipini sergilerler (Johanson 1990: 130-131, Johanson 2000: 7-8). Kılınış ise eylemin meydana gelme tarzını ele alan ve fiillerin anlamsal özelliklerine göre tasnif edilmesini öngören sözlüksel bir kategoridir. İşte, Anderson'un bu ayrımı dikkate almaması ve art fiilleri “görünüştelle ve kılınışsal” şeklinde genel bir nitelemeyle geçiştirmesi bir eksikliktir. Kılınış bildiren art fiiller zamanla bir görünüş işaretleyicisine dönüşebilirler, ama bu dönüşümün aşamaları Anderson'un çalışmasında boş bırakılmıştır.

Görünüştelle *özgü bitmiş* (perfective) terimi kılınışsal pek çok şekil için düzenli olarak kullanılmıştır. Halbuki *-p id-* (HakTü. *-ibis-*, TuvTü. *ıvıt-* ve AltTü. *-p iy-*) ve *-p sal-*, *-p kag-* gibi art fiiller görünüş değil, sadece kılınış bildirirler. Şekilleri alan fiilleri Rusçadaki gibi bitmiş veya bitmemiş olarak nitelemek imkansızdır (Hakasça için bk. Bacanlı 2009a: 49-51). Altay Türkçesi bu bölümde en az betimlenen Türk dilidir. Örneğin, Hakas Türkçesindeki *-ibis-* eklenmiş şeklinin olumsuzluk ekiyle birleşerek bildirdiği “eylemden çıkış” (ör. *toğın-mın-ibis-* “çalışmayı bırakmak/ kesmek”) anlamı Altay Türkçesindeki *-p iy-* art fiilinde görülmez.

Bu bölümde kılınışsal işlevleri de olmasına rağmen *-p al-*, *-p ber-* ve *-p kel-/kil-* art fiillerinin bu tür işlevlerine hiç yer verilmemiştir. Bunlardan ilk ikisi ‘yarar (version)’ başlığı altında 5. bölümde, *-p kel-* ise *-p bar-* ile birlikte ‘yönelim (orientation)’ başlığı altında 6. bölümde ele alınmaktadır. Oysa, bunların başlangıç veya bitiş, faillik/kontrol, ‘tatmin olana dek yapılan (saturative)’ eylem, ‘kısa süreli (delimitative)’ eylem, ‘belirli bir süre devam eden (perdurative)’ eylem, sınıra doğru tedrici gelişim gösteren eylem bildirme gibi kılınışsal daha pek çok işlevleri vardır.

Ayrıca yazarın *-p bar-* yapısı ile ilgili “a completed or perfective action may also be marked by an auxiliary verb construction in (*) *-Ip bar-* in various Altai-Sayan Turkic languages” ifadesinden sonra bu ifadeyi örneklendirmek için kullandığı HakTü. *xar ça:p parza sanalıy pararbis* “if it is snows,

we'll go sking” cümlesindeki *ça:p parza* birleşmesi araştırmacının ileri sürdüğünün aksine açık bir şekilde başlama kılınışını işaretlemektedir (Gökçe 2007: 108).

Bu bölümde Anderson herhangi bir ayrıma gitmeksizin her tür başlangıç için *'inboatif* (inchoative) terimini kullanmıştır (2004: 103-128). Halbuki, Batı literatüründe uzun bir zamandan beri *inboatif* terimi sadece durağan durumların başlangıcı için kullanılmakta, dinamik faaliyetlerin başlangıcı için ise *'ingresif* (ingressive) terimi tercih edilmektedir (bk. Smith 1997, Bondarko vd. 1987, Tatevosov 2002 vd.). Örneğin, *-a ber-* art fiili Altaycada *kaykay ber-* “hayrete düşmek” ve *bolo ber-* “haline gelmek” eylem ibarelerinde inhoatif bir eylemi; *oynoy ber-* “oynamaya başlamak” ve *iştey ber-* “çalışmaya koyulmak” eylem ibarelerinde ise ingresif bir eylemi bildirmektedir.

Anderson *-a tart-* yardımcı fiil yapısının “literatürde rastlanmadığını” belirterek kısaca ele almış ve kaynakları olan Şamina, İsxakov ve Pal'mbax'ın yardımcı fiille ilgili görüşlerine hiç değinmemiştir. İsxakov ve Pal'mbax, Tuvacadaki *-a tirt-* art fiilini “hızlıca, çevik bir şekilde, aniden gerçekleşen eylemi gösterir” şeklinde açıklamıştır (1961: 414). Şamina ise, “nesnenin yer değiştirmesi, nesnenin diğer varlıklarla ve katılımcılarla ilişkili olarak mekansal konumundaki değişim” şeklinde değerlendirmiştir (Şamina 1995: 32).

Yine İsxakov & Pal'mbax (1961: 414), Şamina (1995: 32) ve Tıbıkova (1966: 33-34) tarafından ele alınan *-a sok-* yardımcı fiil yapısı üzerinde de hiç durulmamıştır. Sok- yardımcı fiili leksik olarak “vurmak” anlamına gelir ve leksik anlamını da bazen hissettirerek “süratle, birden, sertçe yapılan eylemi” bildirir.

Üzerinde hiç durulmayan bir başka yardımcı fiil yapısı da *-a tut-*'tur. Bu yapı, Eski Türkçede ve Altay Türkçesinde durağan bir hâlde atlamayı ve o hâlde kalmayı/tutmayı sürdürmeyi bildirir: *çaba tut-* “kapatmak ve kapalı halde tutmak”, *kuçaktay tut-* “kucaklamak ve kucaklanmış halde tutmak”, (kanattarın) *çaya tut-* “(kanatlarını yana) açmak ve o hâlde tutmak”, vb.

Anderson'un ele almadığı bir diğer yardımcı fiil yapısı da Altay Türkçesindeki *p koy-*'dur. Oysa daha 1928 yılındaki çalışmasında Arat, Altay Türkçesinde *-p koy-* yapısı aracılığı ile ana fiildeki eylemin tamamlanmışlığı görünüşünün ortaya çıktığını “in verbindung mit einem Gerundium auf -p bedeutet es eine vollendete Handlung” cümleleri ile ifade etmekteydi

(Arat 1928: 21). Bunun yanında Anderson'un kaynakları arasındaki Tıbıkova'da (1966: 50) da bu yardımcı fiilden söz edilmektedir.

Anderson'un, *kal-* ve *bar-* fiilleri geçişsiz olduğu için *-p kal-* ve *-p bar-* yardımcı fiil yapılarının da sadece geçişsiz fiiller üzerinde işlem yaptığını belirtmesi; yine, *-p sal-* yardımcı fiil yapısının *sal-* “bırakmak, koymak” fiilinden dolayı geçişli fiiller üzerinde işlem yaptığını; özellikle, *-p bar-* ile *-p sal-* arasında geçişli ve geçişsiz fiiller üzerinde işlem yapma görevinin paylaşımını açıklamaları bakımından isabetlidir (Anderson 2004: 116, 120, 124). Örneğin, geçişli kök *-p sal-*, edilgenlik eki alan geçişsiz gövde *-p par-* art fiili alır: HakTü. *pas sal-* “yazıp bitirmek” \Leftrightarrow *pazıl par-* “yazılıp bitirilmek”, *kör sal-* “görmek, görüvermek” \Leftrightarrow *körül par-* “görüldüvermek”, vb. Bu arada Anderson'un *sal-* yardımcı fiilinin, Türk dilleri için tipik olmadığını belirtmesi de doğru bir tespittir.

-a ber- art fiilinin başlangıç işlevi Anderson tarafından tespit edilmiştir. Ancak, *Grammatika Altayskogo Yazıkı*'nın yazarları, Arat, Pritsak ve Tıbıkova bu işlevi, “başlangıç kavramıyla devam etme kavramının birleşmesi” veya “başlamış ve devam eden” şeklinde açıklarlar. İsxakov ve Pal'mbax da Tıvacadaki *a ber-* art fiilinin “sadece eylemin başladığını değil ayrıca başladıktan sonra devam ettiğini de bildirdiğini” belirtirler (1961: 412-413).

Anderson'un gerek bu bölümde, gerekse diğer bölümlerde en az malumat verdiği Altay-Sayan dili, Altay Türkçesidir. Daha kitabın başında Anderson, Altay Türkçesi konuşanların sayısının 20.000 kişiyi geçmediğini belirtmektedir (Anderson 2004: 2), oysa Rusya'daki 2002 nüfus sayımına göre 62 bin Altaylı bu dili aktif olarak konuşmaktadır (www.perepis2002.ru). Anderson, yardımcı fiillerle ilgili Arat'ın temel araştırmasını (Arat 1928) bile görmemiştir. Gördüğü eserleri de dikkatli okumadığı anlaşılmaktadır.

4. Bölüm (s. 149-189), yardımcı fiillerin kiplik işlevlerine ayrılmıştır. Bu bölümde önce *bol-/pol-* fiiliyle kurulan değişik yapılar üzerinde durulmaktadır. Bunlar *-p bol-/pol-* yapısındaki yeterlilik, *bolor/polar/boor* sözcük biçimindeki ihtimallik, “sıfat fiil eki + *bolzo/polza*” yapısındaki dilek, *bol-* fiiliyle ‘yapmacıklık (pretendative)’ bildiren değişik yapılardır. Ardından, *tur-* fiilinin *-ydr,* *-ptr,* *-gandır,* *boltr,* *(p)çattır* gibi çeşitli analitik ve sentetik yapılarda delile dayalılık kategorisini nasıl bildirdiği ele alınmaktadır. Daha sonra *kör-* yardımcı fiiliyle deneme, çabalama; *-arga çör-* ve *-arga it-* yapılarıyla niyetlilik; *a al-* veya *-p al-* yardımcı fiil yapılarıyla yeterlilik; *-p*

çıda-/çada-/şıda- yardımcı fiil yapısıyla yeterlilik/ yetersizlik; *-irga poptur-* yapısındaki kararlılık gibi kiplik anlamları üzerinde durulmaktadır. Altay Türkçesiyle ilgili literatürün taranmamış olması daha başka eksikleri de beraberinde getirmektedir. Yukarıdaki “fiil-ArgA + *çör-*” yapısının niyet bildirmede kullanıldığı haber verilmektedir; oysa Altay Türkçesinde sadece bu yapı (AltayTü. *-arga çür-*) değil ayrıca *tur-*, *çat-* ve hatta *otur-* yardımcı fiilleri de niyet bildirmede kullanılabilir: *Men medinstitutka kirerge çadım* “Ben tıp enstitüsüne girmeye niyetliyim”, *Men medinstitutka kirerge turum* “Ben tıp enstitüsüne girmek istiyorum” (Ozonova 1999: 16-17, ayrıca bk. Direnkova 1940: 200, 203).

5. bölümde (s. 191-207) “version” yani “yarar” bildirimini ele alınmaktadır. Bu kategori kapsamında kendi yararına yapılan eylemi bildiren *-p al-* ve başkası yararına yapılan eylemi bildiren *-p ber-* yardımcı fiil yapılarının işlevsel alanı irdelenmektedir. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi bu bölüm oldukça yetersizdir. Örneğin, yarar anlamı pek çok Türk dilinde eylemin ‘kısmî tezahürü (delimitative)’ veya ‘tatmin olana dek (saturative)’ yapılan eylem gibi konotasyonlarla bildirilmektedir (Bacanlı 2009b). Bunlara çalışmada hiç değinilmemiştir.

6. bölümde (s. 209-227) “orientation” yani “yönelim” bildirimini ele alınmaktadır. Bu kategoriyle ilgili olarak konuşana/bağlam merkezine doğru olan eylemi bildiren *-p kel-/kil-* ve konuşandan/bağlam merkezinden uzaklaşma bildiren *-p bar-/par-* ile *-a ber-* yardımcı fiil yapıları irdelenmektedir. Bu bölümde sık yapılan hatalardan biri de *ayıltap kel-* “misafirlige gelmek”, *añnap par-* “ava gitmek” gibi karma yapıdaki serbest fiil birleşmelerinin bile yardımcı fiilin işlev alanına örnek olarak verilmesidir. Diğer taraftan bu bölümde oldukça yararlı tespit ve yorumlar da dikkati çeker. Öncelikle, Anderson, *-a ber-* art fiilinin Altay-Sayan Türkçelerindeki yönelim anlamına değinmiştir (Anderson 2004: 221-222). Bu anlam, geleneksel çalışmalarda belirtilmez. Bu art fiilin, örneğin, Altay Türkçesindeki “gitmek, yola koyulmak” anlamına gelen *çüre ber-*, *sala ber-*, *baza ber-*, *atana ber-*, *çorto ber-* gibi eylem ibarelerinde ve *çügüre ber-* “koşup gitmek”, *kaça ber-* “kaçıp gitmek”, *köçö ber-* “göçüp gitmek”, *uça ber-* “uçup gitmek”, *çıga ber-* “çıkıp gitmek”, *mañtay ber-* “dörtmala çekip gitmek”, *cele ber-* “tırıs gitmek; (at için) alıp başını gitmek”, *çuray ber-* “(köpek, kurt, vb. dört ayağı üzerinde) sıçrayarak gitmek” ve *çana ber-* “evine dönmek” gibi pek çok eylem ibaresinde kullanıldığı görülür. Yazarın yine bu bölümde *-a ber-* ile *-a bar-* arasında fonetik benzeşme nedeniyle bir nöbetleşme yaşanmış olabileceğine dikkati çekmesi de oldukça ilginç bir tespit-

tır. Çünkü bu iki art fiil arasında sadece fonetik değil ama pek çok semantik paralellikler de bulunur. Baskakov'un metinlerinde *-a bar-* art fiilinin Telengit lehçesinde tedricen gelişen bir inhoatif eylem bildiren kullanımı dikkati çeker: *Kara çayıs bukazı çajay bargan* "Onun tek kara boğası (tedricen) yaşlandı" (Baskakov 1958: 86). Anderson yukarıdaki örneğin yanı sıra kendisi de Hakas Türkçesinden bazı örnekler verir (Anderson 2004: 121). Tuva ve Tofa Türkçelerinde deiktik uzaklaşma bildirimini için genellikle *-a bar-* art fiili kullanılmaktadır. Örneğin, *mañnap çoruy bar-* "dörtmala koşup gitmek/uzaklaşmak" (İsakov & Pal'mbax 1961: 413, Anderson 2004: 217-224). Bu lehçelerde diğer Altay-Sayan Türkçelerinde olduğu gibi ayrıca *-a ber-* art fiili de deiktik uzaklaşma için yer yer kullanılmaktadır. Bundan dolayı Anderson, *a ber-* art fiilinin deiktik işlevini *bar-* fiiliyle olan fonetik benzerliğinden dolayı birbirine karıştırmayla ve dil bakımından *-a bar-* art fiilinin modası geçmiş olmasıyla açıklar (Anderson 2004: 223). Arat, *bar-* yardımcı fiilinin *-a* zarf fiil ekiyle birleşimini "bir eylemin veya hâlin bitmesi veya devam etmesi" şeklinde açıklar (Arat 1928: 13). Arat, Orhun Abidelerinden *uça bardı* "uçtu gitti", *bolu bardı* "oldu, gerçekleşti" ve Kazak Türkçesinden *jaza bardı* "yazmaya devam etti", *uqıy bardı* "okumaya devam etti" örneklerini de verir (Arat 1928: 13-14). Bu örneklerdeki *-a bar-* art fiilli eylem ibarelerinin hepsinin bugün *-a ber-* ile yer değiştirdiğini görüyoruz. Yukarıda da ele alındığı gibi standart Altaycada *bolo ber-*, *otura ber-*, *tura ber-* eylemin başlangıcı ve ardından devam etmesi anlamında kullanılır. Yine *uça bar-* ibaresi de Güney-Batı Sibirya Türkçelerinde yerini *uça ber-* ibaresine bırakmıştır.

Kitabın 7. bölümü (229) sonuç kısmıdır. Burada içerik ve çalışmanın sonuçları değerlendirilmektedir.

Altay-Sayan Türkçelerindeki yardımcı fiilleri geniş bir bakış açısı ile ele alan bu eser oldukça isabetli öneri ve yaklaşımlar içermektedir. Bununla birlikte, çalışmada ciddi eksikler, hatalar ve özensizlikler görülmektedir. Dikkatsizlikler sadece atıfların kaynakçada gösterilmemesiyle sınırlı değildir. Bazı atıflarda yazar adlarındaki tutarsızlıklar da dikkati çekmektedir. Örneğin, s.52-53'teki Domožakov ve Domožakov imlaları; s.74 ve 76'daki Juldashev ve s.81'deki Juldaşev imlaları; atıflardaki Cheremisina imlasıyla kaynaklardaki Čeremisina imlası; s. 40, 41'deki Shamina imlasıyla kaynaklardaki Šamina imlası; s. 57'deki Babuškin imlasıyla s. 105'teki Babushkin imlası tutarsızlık örnekleri olarak dikkati çekmektedir. Anderson, kaynaklar kısmında ç, ş, j seslerini içeren isimleri düzenli olarak ç, ş, ž karakterleriyle göstermiş olmasına rağmen atıf yaparken bazen ç, ş, ž

harflerini ama genellikle de ch, sh ve zh harf birliklerini kullanarak düzensiz bir yol izlemiştir. Yazar adlarında bile özensizlik dikkati çekmektedir. Örneğin, Doerfer'in adının s. 79'da "Doefer" olarak yazılması gibi...

Bazı eserlerin yayım yılı da atıf ve kaynakta farklıdır. Örneğin, 68. sayfada Babuşkin & Donidze 1966: 476 olarak verilen atıf, Dul'zon 1966: 453 şeklinde; s. 130'daki Cheremisina 1984: 149 atfı da Cheremisina et.al. 1984: 149 şeklinde; s. 48, 159 ve kaynaklardaki Baskakov 1975 atfı Baskakov et. al. 1975 şeklinde düzeltilmelidir. Eserin sonunda yazar indeksi verilmemiştir ama kaynaklar kısmındaki bazı eserlere de kitabın içinde atıf yapılmadığı tahmin edilebilir.

Kısaltmalarda da tutarsızlık dikkati çeker. Örneğin, *perfective* ve *perfect* terimleri, kılışsal olan *bitiş*, *dönüşüm*, *sonluluk*, *telik* (telic) gibi olgular için kullanılmıştır. Görünüşle ilgili *perfect* ve *perfective* terimlerinin kılışsal nüanslar için kullanılması bir yana, Anderson *perfective* ve *perfect* terimlerinin bile birbirinden farklı görünüş işlemcileri olduğundan habersiz gözükmektedir, çünkü, dramatik bir şekilde iki ayrı kavramı aynı olgu için kullanmıştır. *İδ-* yardımcı fiilin Altay-Sayan Türkçelerindeki işlevlerini açıklarken s. 108'de "... perfective suffix element originating in the AVC [auxiliary verb construction] in *-ip id* may appear on a verb ..." derken s.109'da "one finds occasional speakers who use the perfect suffix in *-IbIs* to form an inchoative" demektedir. Nitekim bu hata, terimin kısaltmalarına da yansımış ve PERF (104, 105, 107, 109, vb.), PRFV (103, 108, 109, vb.), PRF (105, 106, 107, 108, vb.) gibi farklı kısaltmalar kullanılmıştır. Diğer taraftan, aynı yardımcı fiiller hiçbir işlev farkına değinilmeksizin bir üst örnekte yukarıdaki tutarsız kısaltmalarla gösterilirken, bir sonraki örnekte inchoative anlamında INCH kısaltmasıyla gösterilmektedir (bk. Anderson 2004: 112).

Kaynaklarda da alfabetik sıra bakımından hatalar göze çarpar, örneğin s. 244'te Menges ile ilgili 5 eserin künyesi verildikten sonra Maksunova'ya geçilmektedir.

Bütün bunlar, eserin ciddi bir süzgeçten geçirilmeden çabucak basıldığı izlenimi uyandırmaktadır.

Kaynaklar

- Arat, R. R. [Rachmatullin, Gabdul-Raschid] (1928). *Die Hilfsverben und Verbaladverbien im Altaischen*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde: Weimar.
- Bacanlı, Eyüp (2009a). “Türkçe fiil, Slav türü bitmiş görünüş bildirebilir mi?” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 6/1: 43-58.
- Bacanlı, Eyüp (2009b). “Altay Türkçesindeki *-p al-* art fiiline dair notlar”. *Türkbilgi* 17: 33-46.
- Baskakov, Nikolay A. (1966a). *Severnıye Dialekti Altayskogo (Oyrotskogo) Yazıka: Dialekti Çerneviç Tatar (Tuba-Kiji) – Teksti i Perevodı*, Moskva: Nauka.
- _____ (1966b). “Nogayskiy Yazık”. *Yazıkı Naradov*. Moskva: Nauka. 280-300.
- Bondarko, A.V. vd. (1987) *Teoriya funktsional'noy grammatiki – Vvedenie, aspektual'nost', vremennaya lokalizovannost', taksis*. Leningrad: Nauka.
- Comrie, Bernard (1976). *Aspect*. Cambridge: CUP.
- Dahl, Östen [ed.] (2000). *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Gökçe, Faruk (2007). *Oğuz Türkçesinde fiil birleşmeleri - Tarihsel ve karşılaştırmalı bir inceleme denemesi*. [Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara].
- Johanson, Lars (1999). “Grenzbezogenheit in Aspekt und Lexik am Beispiel türkischer Postverbialkonstruktionen”, Breu, Walter (ed.). *Probleme der Interaktion von Lexik und Aspekt (ILA)*. Tübingen: Max Niemeyer. 129-139
- _____ (2000). “Viewpoint operators in European languages”. Dahl, Östen (ed.) *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter. 27-187.
- Menges, Karl-Heinrich (1995). *The Turkic Languages and Peoples: An Introduction to Turkic Studies*, 2nd, revised edition. Wiesbaden: Harrassowitz.

André Hesselbäck (2005). *Tatar and Chuvash Code-copies in Mari*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis Studia Uralica Upsaliensia 35.

Oğuzhan Durmuş*

Kavimler arasında etkileşimin pek çok boyutu olmakla birlikte en kolay tespit edilebilen ve sonuçlarının en aktif olduğu alanların başında dil gelmektedir. Tarihsel ve modern olarak Orta Avrupa-Ohotsk Denizi; Basra Körfezi-Laptev Denizi sınır noktaları arasında kullanılan Türkçe, dünya dilleri arasında en geniş coğrafi yayılıma sahip olanlardan biridir. Böylesine geniş bir coğrafya, çeşitli milletlerle etkileşim süreçlerini beraberinde getirmiştir.

Türkçe, son 1300 yılı metinlerle takip edilmek üzere, tarih içinde Hami-Sami, Hint-Avrupa, Ural, Kafkas ve Çin-Tibet gibi birbirinden çok farklı ailelere mensup dillerle etkileşim içerisinde bulunmuştur. Bu ilişkiler pek çok araştırmaya konu olmuştur.

Türkçenin en fazla ilişkide bulunduğu ailelerden biri de Ural dilleridir. Ural grubuna giren diller ile ilişkilerin hemen hepsinde Türkçenin *baskın dil* olduğu görülmektedir. Türkçenin dil ilişkileri araştırmalarında en yoğun alanların başında yine Ural grubu gelmektedir.¹

Ural dil ailesi, kendi içinde *Samoyet dilleri* ve *Fin-Ugor dilleri* şeklinde iki ana kola ayrılmaktadır. Comrie'ye göre, bu dil grupları birbirlerinden oldukça uzak olmalarına rağmen aralarındaki genetik bağa ilişkin herhangi

* Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Edirne
oguzdur@gmail.com

bir şüphe yoktur. Samoyet dillerinin Fin-Ugor grubu dillere göre daha az konuşuru olmasına ve daha az araştırılmasına bağlı olarak nispeten az tanınması nedeniyle Ural dil ailesi, kendisinin bir kolu olan *Fin-Ugor* adıyla anılmaya başlanmıştır (1981: 94). Fin-Ugor dillerinin *Ugor* alt grubuna dâhil olan *Macarca*, Türkçe ile ilişkileri bakımından en çok araştırılmış olanıdır. Fin grubu dillerinden ise, Türkçe ile etkileşime giren diller, bu dil kolunun *Perm* grubuna mensup *Komice* (Zyran) ve *Udmurtça* (Votyak) ile *Volga* grubuna giren *Marice* (Çeremis) ve *Mordvacadır*. Söz konusu dillerin yer aldığı *İdil-Kama Dil Bilimi Alanı*'nın (Alm. *sprachbund*; İng. *linguistic area*) Türkçeden üyeleri ise Çuvaş, Tatar ve Başkurt Türkçeleridir. Coğrafi bakımdan alanın kıyısında olmasından dolayı Başkurt Türkçesinin bu dil ilişkilerinde oynadığı rol görece zayıftır. Bu dilbilim alanı, *Orta İdil (Volga) Dil Bilimi Alanı* olarak daha dar bir sahada da ele alınabilir. *Orta İdil Dil Bilimi Alanı* Fin-Ugor dillerinden Marice ve Mordvaca ile gelişim bakımından birbirinden oldukça farklı olan Tatar ve Çuvaş Türkçelerinden oluşmaktadır.

Bu yazıya konu olan *Tatar and Chuvash Code-copies in Mari* başlıklı kitap, dil bilimsel Orta İdil Alanının Fin-Ugor dillerinden Marice (Çeremisçe)² ile Türkçe (Tatar ve Çuvaş) arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Kitap, yazarın 2001 yılında Uppsala Üniversitesinde savunduğu *Tatariska och tjuvasjska kodkopior i Mariskan* başlıklı İsveççe yazılmış tezinin İngilizceye çevirisidir. Eser, Uppsala Üniversitesi tarafından Uppsala Ural Araştırmaları Serisi'nin (Studia Uralica Upsaliensia) 35. sayısı olarak yayımlanmıştır.

Marice ile Türkçe (Çuvaş ve Tatar Türkçeleri) arasındaki ilişki, öteden beri araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu konudaki ilk önemli inceleme, Räsänen tarafından yapılmıştır. 1915-17 yılları arasında konuyla ilgili olarak Kazan'da araştırmalar yapan Räsänen, yayımladığı iki kitapla önce Maricedeki Çuvaş Türkçesi alıntı kelimeleri (1920, 1923).

Konu, daha sonra Çuvaş dilcisi Mihail Romanoviç Fedotov tarafından çeşitli çalışmalarla Çuvaş Türkçesi açısından ele alınmıştır (örn. 1965, 1968, 1990).

Mari bir araştırmacı olan N. İ. İsanbayev de Maricedeki Tatar ve Başkurt Türkçesi unsurları ele alan iki ciltlik çalışması ile tanınmaktadır (1989, 1994).

Konu hakkındaki çalışmalarıyla son yıllarda öne çıkan bir araştırmacı da Agyagási'dir. Agyagási, Türk-Mari dil ilişkilerini tarihsel bir bakış açısıyla değerlendiren çok sayıda araştırmacının sahibidir.

Türk-Mari dil temaslarını konu edinen çalışmalara en yeni katkı durumunda olan eser, yazarı tarafından şöyle özetlenmektedir:

The Finno-Ugric Language Mari is considered to be among the most turkicized of the Finno-Ugric languages. The impact of the two Turkic languages Tatar and Chuvash on Mari is considerable and concerns every part of the Mari language system: lexicon, phonology, morphology and syntax. The factors underlying this impact are both social and structural. Among the social factors are the cultural, political and numerical dominance relations between the Mari and the Turkic peoples that have led to complex language-contact situations. Especially important has been the emergence of considerable groups of bilinguals among the Mari and areas in which both Mari and Turkic languages are spoken. Among the structural factors of importance is the typological relatedness of Mari and the Turkic languages, which has further increased the Turkic impact on Mari. In this thesis, some aspects of this complex language-contact situation are investigated. Social and structural factors underlying the Turkic influence on Mari are of importance for understanding the outcome of the Tatar and Chuvash impact on Mari. The Turkic elements in Mari are analyzed as code-copies, elements of another linguistic code-copied into Mari. Since copies can establish themselves as parts of the language they are copied into, the thesis furthermore aims to show the extent to which the copies of Tatar and Chuvash models in Mari can be analyzed as habitualized or conventionalized.

Kitap, *Giriş* (s. 13-27), *Dil İlişkilerinde Etkenler* (s. 28-50), *Sözcüksel ve Ses Bilimsel Kod Kopyaları* (s. 51-70), *Şekil Bilgisel Kod Kopyaları* (s. 70-124), *Söz Dizimsel Kod Kopyaları* (s. 125-165) ana bölümlerinden oluşmaktadır. Kitabın sonunda *Özet* (s. 166-168), *Kısaltmalar* (s. 169), *Tablolar*³ (s. 170), *Haritalar*⁴ (s. 171-172) ve *Kaynakça* (s. 173-180) yer almaktadır.

Yazar, *Giriş* bölümünde (s. 13-27) *Arka Plan*, *Teorik Arka Plan*, *Amaç*, *Materyal*, *Metod ve Sınırlama*, *Yazı Çevrimi* ile *İlk Araştırmalar* başlıkları altında araştırmacının genel bilgilerini vermiştir.

Bu bölümden anlaşıldığına göre, yazar Tatar ve Çuvaş Türkçesinin Mari dili üzerindeki etkisini Johanson tarafından Türkçeden hareketle dil ilişkilerini incelemede bir metot olarak geliştirilen *kod kopyalama* taslağı esasında incelemeyi amaç edinmiştir⁵.

Materyal başlığı altında çalışmaya esas olan malzemeler hakkında bilgiler verilmiştir. Burada Marice için Fin ve Macar araştırmacıların derlemelerinin yanı sıra, ana dili Marice olan kişilerce ortaya konan malzemenin de değerlendirildiği belirtilmektedir. Ancak burada ve kaynakçada 1990-2005 yılları arasında Mari Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü tarafından on cilt olarak yayımlanan ve tanıklı bir sözlük olma özelliğiyle bu dilin en temel kaynaklarından sayılan *Slovar' Mariyskogo Yazıka* adlı sözlüğün anılmaması oldukça büyük bir eksikliklerdir.

Yine bu bölümde ve kaynakçada, Tatar ve Çuvaş Türkçesi için anılan materyaller Fin ve Macar araştırmacılar tarafından ortaya konan birkaç çalışmadan ibarettir. Oysa hem Tatar Türkçesi hem de Çuvaş Türkçesi oldukça zengin birer edebî külliyata sahiptirler. Bu yazı dilleriyle ilgili dil bilimsel bir araştırma için metin külliyatı oluşturmak hiç de zor bir şey değildir. Hele hele, Çuvaş Türkçesi ile ilgili herhangi bir çalışmada, sadece Türkoloji değil, sözlük biliminin de temel eserlerinden biri sayılan ve N. İ. Aşmarin sözlüğünün (1994-2000) göz ardı edilmesi kabul edilebilir bir şey değildir.

Bugüne kadar, Mari-Türk dil ilişkileri üzerine araştırmaların gösterildiği *İlk Araştırmalar* bölümünde Hesselbäck'in, Fedotov, İsanbayev ve Agyagási'nin çalışmalarını hiç anmaması; kaynakçada ise adı geçen araştırmacıların konuyla ilgili çok sayıda çalışmasından sadece bir ya da ikisinin yer alması, bilimsel titizliğe uygun düşmemektedir. Bilimsel çalışmalarda, konuyla ilgili çalışmalara, bütün zorlamalara rağmen ulaşılabilmesi, çok fazla iyi niyet göstererek, kerhen kabul edilebilse de, araştırma konusu bakımından yazarın seleflerinin eserlerini bilmemesi araştırmacının ciddiyetini sorgulamayı gerektirebilir. Söz konusu bu iki eserin ilk çalışmalar bölümünde anılmamasının sehven olduğunu düşünmek istiyoruz.

Giriş'i takip eden *Dil İlişkisinde Etkenler* (s. 28-50) bölümünde konu, sosyal ve yapısal etkenler olmak üzere iki ana başlıkta değerlendirilmiştir. Sosyal etkenler başlığı altında coğrafi sınırlar, Orta İdil bölgesinin tarihî,

demografik etkenler, sayısal, politik ve kültürel şartlar ele alınmıştır. *Yapısal Etkenler* bölümünde ise, Fin-Ugor dilleri ile Türkçenin yapısal özellikleri kısaca ele alınmıştır. Burada, Türkçenin yapısal özellikleri gösterilirken “Turkic languages are spoken by well over 100 million persons...” şeklindeki bir ifadenin bilimsel olmadığını ifade etmek isteriz. Zira bilimsellik kesin (ya da kesine yakın) verilerden hareket etmeyi gerektirmektedir. Yazar böylesine muğlak bir ifadenin yerine, çalışmasının teorisini görüşlerine dayandırdığı -fazlaca ihtimamlı- Boeschoten 1998’i kullanabilirdi.

Yine *Dil İlişkisinde Etkenler* bölümünde *Orta Volga Bölgesinin Dilleri* başlığı altında, bölgedeki Fin-Ugor dili olan Marice ve Türk dilleri olan Tatar, Başkurt ve Çuvaş Türkçeleri ele alınmıştır. Bu bölümde ilişkiadaki bu diller için açıklayıcı bilgiler verilmiştir. *Dil İlişkisinde Etkenler* bölümünün son başlığı *iki dillilik*’e ayrılmıştır. Yazarın burada verdiği oldukça aydınlatıcı bilgilere göre bu başlığın *Bilingualism /Multilingualism*“(iki dillilik / çok dillilik) olması daha uygun olurdu. Zira çalışmanın başlığına göre ikiden fazla dilden söz edilmektedir. Bunların üzerine bir de Rusçanın konumu göz önüne alınırsa zorunlu olarak *çok dillilikten* söz etmemiz gerekmektedir.

Eserin, *Sözcüksel ve Ses Bilimsel Kod Kopyaları* başlıklı bölümünde önce sözcüksel kod kopyaları ele alınmıştır. Buradaki değerlendirmeler kod kopyalama türleri olan genel kod kopyaları, karışık kod kopyaları ve seçilmiş kod kopyaları başlıkları altında ele alınmıştır.

Genel kod kopyaları sözcük türlerine göre gösterilmiştir. Kopyaların bu türünde isim, fiil, sıfat, zarf, çekim edatı, ünlem, bağlaç, edat gibi her sözcük türünde Türkçe unsurların Maricede bulunduğu görülmektedir. Ancak, burada gösterilen kimi Çuvaş Türkçesi veriler düzeltilmeye muhtaçtır⁶:

Ma. *araka* ‘vodka’ < Çuv. *ereke* ‘votka, içki’

Çuvaş Türkçesinde ‘içki, votka’ anlamında kullanılan kelime, yazı dilinde *ereh* şeklindedir. Burada gösterilen *ereke* biçimi Viryal ağzına ait bir biçimdir (Aşmarin III: 23).

Ma. *kalık* ‘people’ < Tat. *kalık* , Çuv. *çalāk* ‘halk’

Çuv. için gösterilen *çalāk* biçiminde son ses /k/ değil /h/ olarak kaydedilmelidir. Zira Çuvaş Türkçesinde bu şekilde bir kullanım mevcut değildir (Çuv. *халăх* /halih/)

Ma. *oksa, okśa* ‘money’ < Çuv. *ukśa* ‘para’

Ma. *olma* ‘apple’ < Çuv. *ulma* ‘elma’

Bu örneklerde Çuvaş Türkçesi kelimeler /u/ ile, yani standart dildeki biçimleriyle gösterilmiştir. Oysa Maricedeki biçimlerinden de anlaşılacağı üzere bu kelimeler Viryal ağzından kopyalanmıştır. Burada kelimelerin Viryal ağzındaki *олма /olma/* (Aşmarin III: 218) ve *оқса /oqşa/* (Aşmarin III: 200) biçimleri gösterilmeliydi.

Ma. *motor* ‘güzel’ < Çuv *motor* ‘güzel, hoş’

Mariceye geçen *motor* kelimesinin Çuvaş Türkçesindeki şekli burada yanlış verilmiştir. Çuvaş yazı dilinde *mammyp /mattur/* şeklinde olan bu kelime ağzılarda *motor* biçimine de sahiptir. Ayrıca bu kopya sadece Çuvaş Türkçesinden değil, Tatar Türkçesinden de alınmış olabilir (Fedotov 1990: 201): Tat. *matur* ‘güzel’.

Ma. *taza* ‘sağlıklı’ < Tat. *taza* ‘temiz; sağlıklı’

Bu kopyanın Çuvaş Türkçesinden alınmış olabileceği de gösterilmeliydi. Çünkü kelime Çuvaş Türkçesinde de mevcuttur: *taca /taza/*.

Bünyelerinde seçilmiş kopyalar bulunduran genel kopyalar olarak tanımlayabileceğimiz *karişık kopyalar* bölümünde isim, fiil, sıfat ve ikileme gibi başlıklarda kopyalama örneklerine yer verilmiştir.

Kopya türlerinin sonuncusu ise, *seçilmiş kopyalardır*. Burada, kaynak dile ilişkin ses, anlam vs. gibi unsurlardan sadece biri ya da birkaçı kopyalanmıştır. Bu bölümde ise sadece üç örnek verilmiştir. Örneklerin sayısı artırılsa daha iyi olurdu.

Sözcüksel kopyaların ele alındığı bölümün sonunda ise, kopyaların geçiciliği, alışılmışlığı ve yaygınlığı ele alınmıştır.

Sözcüksel ve Ses Bilimsel Kod Kopyaları bölümünün ikinci kısmında ses bilimsel kopyalar ele alınmıştır. Burada, alıntı ünlü ve ünsüz fonemler ile vurgu ve ünlü uyumu ele alınmıştır.

Çalışmanın en hacimli kısmını *Şekil Bilgisel Kopyalar* bölümü oluşturmaktadır. Buradaki ana başlıklar sırasıyla şöyledir: *Edatlar, Belirsiz Zamir ve Zarflar, Sıfatlar, Yapım Ekleri* ve *Maricedeki Çokluk Biçimleri*. *Edatlar* (s.

71-93) başlığı altında Marice tarafından kopyalanmış Türkçe edatlar sıralanmıştır. *Belirsiz Zamir ve Zarflar* başlığında {AlA}, {tA} ve {kerek} biçim birimleri ile zamir ve zarf teşkili ele alınmıştır. Sıfatlar bölümünde, karşılaştırma ve üstünlük teşkilleri ele alınmıştır. Yapım ekleri bölümünde ise, GT {+CX}, {-CXk}, {+IXk}, {+IX} ve {+SXz} isim yapım eklerinin Çuvaş ve Tatar Türkçesi biçimleri gösterilmiştir. Fiil yapım ekleri bölümünde ise, {-tAr-}, {-tAt-}, {-lAn-}, {-Ar-} ve {-kAlA-} ekleri gösterilmiştir. Fiil yapan bu eklerin hemen hepsi Çuvaş Türkçesi karakterlidir.

Şekil bilgisel kopyaların sonunda Maricenin çokluk ekleri karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır. Yazar, bu bölümde Çuvaş Türkçesindeki çokluk eki {+sen} ve onun muhtemel Fin-Ugor kökeni sorunu üzerinde de durmuştur. Yazarın, Çuvaş Türkçesindeki çokluk ekinin ilk kez tanıklandığı 1308 tarihli mezar taşında yer alan ‘*ulemāsemne* yapısından ‘*ulemā* kelimesinin ‘*ālim* kelimesinin çokluk şekli olduğu; dolayısıyla bu ekin gerçek bir çokluk eki olamayabileceği şeklinde görüşüne katılmadığımızı belirtmek istiyoruz. Bu şekildeki Arapçadan çokluk şekilleriyle Türkçeye kopyalanmış unsurların Türkçe çokluk ekleriyle kullanım örnekleri öteden beri tanıklanmaktadır⁷. Yazar, görüşünü ileri sürerken gösterdiği ‘*ulemāsemne* kelimesinin hemen devamında yer alan *mescidsemne* biçimini her nedense göz ardı etmektedir. Nitekim {+Sem} çokluk eki İdil (Volga) Bulgarcasında sadece bu iki örnekte tanıklanmaktadır (Erdal 1993: 87).

Eserde kod kopyalarının incelendiği son bölüm *Söz Dizimsel Kopyalar* bölümüdür. Burada ilk olarak bağlaçlar ele alınmıştır. Kopyalanan bu şekillerin hepsi karşılaştırma bağlaçlarıdır: {AlA... AlA...}, {ya... ya...} ve {te... te...}. Bunlardan ilk ikisinin Tatar, sonuncusunun ise Çuvaş Türkçesi karakterli olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca {ya... ya...} biçiminin Çuvaş Türkçesinde mevcut olmasının Tatar Türkçesinden kopyalama sonucu olduğu düşünülmektedir. Yazar, Maricenin ağızlarında *den*, *don* şekillerinde geçen bağlaçın işlevsel özelliklerinin Çuv. {+PA} araç-birliktelik ekinden seçilmiş kopya olduğunu ileri sürmektedir.

Söz dizimsel kopyaların ikinci kısmı son çekim edatlarına ayrılmıştır. Burada, altı son çekim edatı ele alınmıştır. Bunlardan *kōra*, *kōrā* ‘göre’ Tatar Türkçesinden genel kopya; *βerc(ə)*, *βerč* Tat. *kūrā* den seçilmiş kopya; *toreš*, Tat. *taba* ‘-A doğru’ edatından seçilmiş kopya; *lec pasna*, *deč posna*, *yeč posna* Çuv. *Pu’sne* ‘başka’ edatından karışık kopya⁸; (*den*) *pīrl’a* Çuv.

pırle ‘birlikte, beraber’ edatından karışık kopya; *deç βara, leç βara; šeç βara* Çuv. *vara* ‘sonra’ edatından karışık kopya olarak değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde, *İsim Hâllerinin Fonksiyonları ve Kopyalanmış Biçimleri* başlığı altında modal ve yönelme durumu ekleri değerlendirilmiştir. Ancak modal hâlinin değerlendirilmesi esnasında Çuv. {+(l)lA} zarf yapma ekiyle {+(n)AllA} yön eki bir arada ele alınmıştır. Buna göre, Marice {+lA} ekinin Çuvaş Türkçesindeki iki farklı ekten kopyalanmış olarak tanımlanabileceği belirtilmektedir. Bu biçim hakkında çeşitli araştırmacıların görüşlerine başvurulurken, Agyagási’nin (2001) çalışmasının anılmaması doğrusu büyük bir eksikliktir. Yönelme hâlinin fonksiyonlarında ilişkiye bağlı olarak kimi seçilmiş kopya örnekleri açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde, *Bitimsiz Fiil Şekilleri* ele alınmıştır. İlk olarak, [-šaš(lâk)] ve [-šäs(lâk)] biçimleri ele alınarak, ekin bünyesindeki [+lâk], [+lâk] biçimlerinden hareketle Türkçe kökenli olabileceği düşünülmüştür. Bu düşünceden hareketle ek, fonksiyon bakımından Türkçe denklere (Çuv. {-Asšın} ve Tat. {+IrgA}; TT. {-mAk için}, {-mAyA}) ile karşılaştırılmıştır. Bu yapı detaylı bir şekilde değerlendirilse de tatmin edici bir sonuca varılamamıştır. Devamında {-DƏmAš} eki değerlendirmeye alınmış ve Tat. olumsuz geniş zaman sıfat-fiil eki {-mAs} ile ilişkili görülmüştür.

Türkçenin en önemli özelliklerinden biri de fiil birleşmeleridir. Yani, {-A}, {-(X)P} zarf-fiil ekli bir file başka bir fiilin morfolojik dizimle bağlanarak gramerleşmesi özelliğidir. Diğer Fin-Ugor dillerinde bulunmayan bu özelliğin sadece Marice ve Udmurtçada Türkçe etkisi olarak mevcut olduğu, *Söz Dizimsel Kopyalar* bölümünün dördüncü başlığı altında gösterilmiştir. Burada, Marice tarafından genel kopya olarak benimsenen Tatar ve Çuvaş Türkçesi fiillerin yardımcı fiil görevinde de kullanıldığı belirtilmektedir⁹.

Maricedeki bir diğer ilgi çekici özellik de *uke* ‘yok’ edatıdır. Edatın fonksiyonlarının ve türemelerinin ayrıntılı olarak gösterildiği bölümde bu edatın Türkçeden (Tatar-Çuvaş) genel bir kopya olduğu görüşü dile getirilmektedir. Aynı şekilde, bu edattan türetilen *ulan-ukean* ‘önemsiz, ehemmiyetsiz’ ve *uke yân* ‘yoksa’ biçimlerinin karışık kopyalar olduğu belirtilmektedir.

Yazar, takip eden bölümde Tat. *di-*, Çuv. *te-* ‘demek’ fiillerinin Marice dengi *man-* biçiminden gelişmiş *manēš* ‘says’ ve *manīn* ‘saying’ şeklindeki

şimdiki zaman ve zarf-fiil biçimlerini fonksiyon çeşitliliği (dolaylılık, öyküleme vb.) bakımından seçimlik bir kopya olarak nitelendirmektedir.

Son olarak, Marice soru edatı olan *mo*, *ma* biçimleri değerlendirilmiştir¹⁰. Bu edatların etimolojik olarak Maricede soru zamirleri ile aynı olduğu belirtildikten sonra, tasdik-ret cümlelerinde kullanılış biçimlerinin semantik ve yapısal bakımdan Tatar Türkçesinden seçimlik kopya olduğu ileri sürülmektedir.

Sonuç bölümünde, meselenin tarihsel boyutuna vurgu yapıldıktan sonra Mari-Çuvaş dil ilişkisinin tarihsel olarak daha önce başladığı belirtilmektedir. Son olarak yazar, Mari-Türk dil ilişkilerinin oldukça kapsamlı olduğunu belirttikten sonra kendi tezinin geniş bir çalışma konusunun ilk denemesi olduğunu ifade etmektedir.

André Hesselbäck tarafından hazırlanan *Tatar and Chuvash Code-copies in Mari* başlıklı eser, Türk dil ilişkileri konusunda Johanson tarafından geliştirilen kod kopyalama teorisini uygulama örneği bakımından faydalı bir çalışma olmuştur. Ancak dil ilişkileri incelemelerinde, Johanson'un ifadeyle, A ve B dillerinin her ikisinin de (bu çalışmaya göre her üçünün de) mutlak suretle iyi bilinmesi gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Açıklamalar

- ¹ Türk-Ural dil ilişkileri üzerine genel bir değerlendirme için bk. Róna-Tas 1988.
- ² Marice: Bu dil ve halk Çeremis adıyla da anılmaktadır. Mariler titüler olarak çoğunluğu Rusya Federasyonuna bağlı Mari-El Cumhuriyetinde yaşamaktadır. Mari Cumhuriyeti'nin başkenti Yoşkar-Ola'dır. 2002 yılında yapılan sayıma göre Marilerin toplam nüfusu 604.298'dir. (http://www.perepis2002.ru/ct/html/TOM_04_01.htm). Yine aynı sayıma göre, ana dili olarak Mariceyi kullananların sayısı toplam 487.855 kişidir (http://www.perepis2002.ru/ct/doc/TOM_04_04.xls; 15.03.2010: 03.12).
- ³ Bu bölümde üç tablo vardır. Bunların ilki, Doğu ve Batı Maricenin ünlü sistemini; ikincisi ünsüz sistemini; sonuncusu ise, hâl eklerini göstermektedir.
- ⁴ Eserde üç harita mevcuttur. İlki Maricenin ağızlarını göstermektedir. İkinci haritada Maricenin çokluk biçim birimlerinin dağılımı gösterilmektedir. Sonuncusu Mari-El Cumhuriyeti'nin haritasıdır.
- ⁵ Johanson'un dil ilişkileri incelemelerine yeni bir bakış açısı getiren eseri, ilk olarak *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten* adıyla Almanca olarak yayımlanmıştır (Stuttgart, 1992). Bu önemli eser 2002 yılında İngilizceye, 2007 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

- ⁶ Eserde Çuvaş Türkçesiyle ilgili bu türden yanlış, hatalı ve eksik gösterilen verilerin sayısı arttırılabilir. Tatar Türkçesi ile ilgili problemlere ise bu lehçeye dair uzmanlığa sahip olmadığımızdan temas edemiyoruz.
- ⁷ Meselâ, Kutadgu Bilig’de aynı kelime ‘*ulemâlarını*’ şeklinde tanıklanmaktadır (Arat 1979: 493).
- ⁸ Yazar, bu bölümde Tat. *başka* ve Çuv. *puşne* ‘başka’ son çekim edatı üzerine bir etimolojik izah denemesinde bulunmuştur. Tatar Türkçesiyle birlikte birçok Türk lehçesinde bulunan *başka* edatının baş ‘baş’ ve {+KA} yönelme durumu ekinden ortaya çıktığını ileri süren yazar, Çuv. *Pu’sne* biçiminin de aynı morfolojik düzene sahip olduğunu, yani *puş* ‘baş’ ve [+ne] yönelme-belirtme ekiyle oluştuğunu ileri sürmektedir. Aslında böyle bir çalışmada söz konusu edatın etimolojisini açıklamaya gerek yoktur.
- ⁹ Marice’de kullanılan yardımcı fiillerin dökümü için Alhoimeni (1985:144) ve Bartsen’ (1979: 147-148) göndermede bulunulmuştur. Maricedeki yardımcı fiillerin daha kapsamlı ve detaylı olarak gösterildiği yer için bk. Pengitov vd. 1961: 203-216.
- ¹⁰ Maricede soru, tonlamanın yanında *mo*, *mo vara*, *tuge vet*, *ale*, *gın*, *gala*, *a*, *nu* edatlarıyla yapılmaktadır (Pengitov vd. 1961: 303).

Kaynaklar

- Agyagási, Klára (2001). “Zur Geschichte der tscheremisichen -la/-lä- und der tschuwaschischen -lla/-lle- Adverbialsuffixe”. *Studia Etymologica Cracoviensia* 6: 9-14.
- Arat, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce (haz.). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Aşmarin, N[ikolay] İ[vanoviç] (1994-2000). *Slovar’ Çuvaşskogo Yazıkı – Çıvaş Sımahışen Kĩneki*, 17 Cilt, 2. Baskı. Çeboksarı: Russika.
- Bayram, Bülent (2007) *Çuvaş Türkçesi – Türkiye Türkçesi Sözlük*. Konya: Tablet Yay.
- Boeschoten, Hendrik (1998). “The Speakers of Turkic Languages.” *Turkic Languages*. London-New York: Routledge. 1-15.
- Comrie, Bernard (1981). *The Languages of the Soviet Union*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erdal, Marcel (1993). *Die Sprache der wolgalbolgarischen Inschriften*. Wiesbaden: Harrasowitz.
- Fedotov, M. R. (1965). *İstoriçeskie Svyazi Çuvaşskogo Yazıkı s Yazıkami Ugro-Finnov Povolj’ya i Permi*. Çeboksarı.
- _____ (1968). *İstoriçeskie Svyazi Çuvaşskogo Yazıkı s Voljskimi i Permskimi Finno-Ugorskimi Yazıkami*. Çeboksarı.
- _____ (1990). *Çuvaşsko-Mariyskie Yazıkoviye Vzaimosvyazi*. Saransk: İzdatel’stvo Saratovskogo Universiteta.
- Golovkina, O. V. vd. (1966). *Tatarsko-Russkiy Slovar’*. Moskova: Nauka.

- İsanbayev, N. İ. (1989). *Mariysko-Tyurkskie Yazıkoviye Kontaktı – Çast' Pervaya (Tatarskie i Başkırskie Zaimstvovaniya)*. Yoşkar-Ola: Mariyskoye Knijnoe İzdatel'stvo.
- _____ (1989). *Mariysko-Tyurkskiye Yazıkovie Kontaktı – Çast' Vtoroya (Slovar' Tatarskih i Başkırskih Zaimstvovaniy)*. Yoşkar-Ola: Nauçnyy Tsentr Finno-Ugrovedeniya.
- Komisyon (1992-2005). *Slovar' Mariyskogo Yazıka*. Yoşkar-Ola.
- Johanson, Lars (2007). *Türk Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. Çev. Nurettin Demir. Ankara: TDK Yay.
- Mahmutova, L. T. (1969). *Tatar Têlênêj Dialektologik Süzlêgé*. Kazan.
- Pengitov, N. T. [Red.] (1961). *Sovremenniy Mariyskiy Yazık, Morfologiya*. Yoşkar-Ola: Mariyskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
- Räsänen, Martti (1920). *Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- Räsänen, Martt (1923). *Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- Róna-Tas, Andras. (1988). "Turkic Influence on the Uralic Languages." *The Uralic Languages*. Denis Sinor (ed.). Leiden: Brill. 742-780.
- Sergeyev, L. P. (1968). *Çıvaş Çılbin Dialektologi Slovarı*. Çeboksarı
- Skvortsov, M. İ. [Red.] (1982). *Çuvaşsko-Russkiy Slovar'*. Moskova: Russkiy Yazık İzdatel'stvo.

